

BURDUR İLAHİYAT DERGİSİ

Burdur Theology Journal

(Haziran / June 2026) Sayı 12 | e-ISSN: 2980-2407

Kâ'bî ve Malatî'nin Hâricî Fırkaları Ele Alış Biçimleri: Mukayeseli Bir İnceleme

The Treatment of the Khārījite Sects by al-Ka'bî and al-Malāṭī: A Comparative Analysis

Server AKIN

<https://orcid.org/0000-0002-7908-2314>

serverakin@hotmail.com

Yalova Üniversitesi | <https://ror.org/01x18ax09>
Dr. Öğrencisi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepler Tarihi,
Yalova, Türkiye

PhD. Student. Yalova University, Faculty of Theology,
Department of History of Islamic Sects, Yalova, Türkiye

Hasan GÜMÜŞOĞLU

<https://orcid.org/0000-0002-0836-4031>

hasgumus@hotmail.com

Yalova Üniversitesi | <https://ror.org/01x18ax09>
Prof. Dr., İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepler Tarihi,
Yalova, Türkiye

Prof. Yalova University, Faculty of Theology,
Department of History of Islamic Sects, Yalova, Türkiye

Atıf | Cites As

Akın, Server-Gümüsoğlu, Hasan. “Kâ'bî ve Malatî'nin Hâricî Fırkaları Ele Alış Biçimleri: Mukayeseli Bir İnceleme”. *Burdur İlahiyat Dergisi* 12 (Haziran 2026), 44-67.

<https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1879379>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 01 Şubat/February 2026
Kabul Tarihi/Accepted	: 20 Mayıs/May 2026
Yayın Tarihi/Published	: 30 Haziran/June 2026

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Ayrıca çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen niteliktedir. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Furthermore, the study does not require ethical committee approval. Server AKIN - Hasan GÜMÜŞOĞLU.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Server AKIN %60 – Hasan GÜMÜŞOĞLU %40.

Yapay Zekâ Kullanımı/Use of Artificial Intelligence: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. / No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study.

Proje, Sempozyum ya da Tez Çalışması Çıktısı/Project, Symposium or Thesis Study Output: Bu çalışma; Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Prof. Dr. Hasan Gümüsoğlu danışmanlığında devam eden “Mezhep Mensubiyetinin İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığına İçerik ve Yöntem Bakımından Etkisi (Kâ'bî- Malatî Örneği)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. / This study is derived from the doctoral thesis entitled “The Influence of Sectarian Affiliation on the Historiography of Islamic Sects in Terms of Content and Method (The Case of Kâbî and Malatî)”.

The Treatment of the Khārijite Sects by al-Ka'bî and al-Malāṭī: A Comparative Analysis

Abstract

With the death of the Prophet (peace be upon him), numerous political, legal (fiqh), and theological ('aqidah) issues emerged, prompting Muslims to seek various solutions. The debates surrounding these solutions and the ensuing disagreements led to the formation of distinct groupings. One such community—later designated as a “sect” (firqa) or “school” (madhhab)—was the Khārijites (al-Khawārij), who appeared in the early Islamic period. According to the majority of historians of Islamic sects, the Khārijites were those who broke away from 'Alī during the Battle of Šifīn in opposition to the appointment of arbitrators (taḥkīm). Some works, however, trace the earliest roots of Khārijite tendencies back to the unrest during the caliphate of 'Uthmān. Initially emerging as a political opposition movement, the Khārijites soon developed distinctive theological principles that separated them from the main body of the Muslim community, thereby acquiring the character of an independent sect. Within the literature of Islamic sectarian history ('Ilm al-Mīlāl wa al-Niḥāl), al-Ka'bî's *Maqālāt* and al-Malāṭī's *al-Tanbīh* are among the works that provide extensive information on the Khārijites. Both texts belong to the classical period of sectarian writing and hold a special position due to their influence on later authors. This study comparatively examines al-Ka'bî's *Maqālāt* and al-Malāṭī's *al-Tanbīh* in the context of the Khārijites. It analyzes their nomenclature, classifications of sub-sects, and doctrinal views from the perspective of Islamic sectarian historiography. The study also seeks to identify methodological convergences and divergences between the two authors. The comparative analysis reveals that while al-Ka'bî and al-Malāṭī share certain common perspectives regarding the Khārijites, they also exhibit notable methodological differences. Both authors use the term “Khārijites” to denote those who seceded from 'Alī. They likewise tend to name Khārijite sub-sects after their respective leaders. Al-Ka'bî lists a total of 39 Khārijite sub-sects in his work, whereas al-Malāṭī mentions 26; the number of sub-sects cited by both authors in common is 12. Al-Ka'bî emphasizes that the Khārijites excommunicated (takfīr) 'Alī and those who committed grave sins and rebelled against rulers they deemed unjust. Al-Malāṭī, in addition to these points, stresses that the Khārijites themselves fell into unbelief because they declared other Muslims to be unbelievers. In transmitting Khārijite doctrines, al-Ka'bî largely strives to maintain a claim to objectivity. Al-Malāṭī, by contrast, after presenting what he regards as the bid'ah (heretical innovation) of Khārijite doctrines, seeks to refute them with various arguments, to warn the reader (tanbīh), and to defend Sunnī orthodoxy. Al-Ka'bî's approach reflects the *Maqālāt* tradition of the Mu'tazilite school: systematic classification, explanation of naming rationales, and detailed presentation of doctrines in a hierarchical structure. Although al-Malāṭī resembles al-Ka'bî in naming the sects, his treatment of their doctrines more clearly reflects the polemical refutation style characteristic of the Ahl al-Sunnah and Ahl al-Ḥadīth tradition.

Keywords: History of Islamic Sects, al-Ka'bî, al-Malāṭī, Kharijites, Sect Classification, Comparative Analysis.

Kâ'bî ve Malatî'nin Hâricî Fırkaları Ele Alış Biçimleri: Mukayeseli Bir İnceleme

Öz

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla başlayan ve daha sonra meydana gelen birçok siyasî, fikhî ve itikadî mesele Müslümanları çeşitli çözümler bulmaya sevk etmiştir. Bu çözümler ile ilgili yapılan tartışmalar ve meydana gelen ayrışmalar farklı gruplaşmaların oluşmasına sebep olmuştur. Daha sonraları “fırka” veya “mezhep” olarak isimlendirilen bu topluluklardan biri de erken dönemde ortaya çıkan “Hâricîler”dir.” Hâricîler, İslâm Mezhepler Tarihi yazarlarının geneline göre Šifīn savaşı esnasında hakem tayinine karşı gelerek Hz. Ali'den ayrılan gruptur. Hâricîler'in ilk nüvelerini Hz. Osman zamanındaki siyasî karışıklıklara kadar götürmek bazı araştırmacılar da bulunmaktadır. Başlangıçta siyasî muhalif bir hareket olarak ortaya çıkan Hâricîler, kısa zamanda geliştirdikleri itikadî prensiplerle ana akım topluluktan ayrılarak müstakil bir fırka hüviyeti kazanmıştır. İslâm Mezhepler Tarihi literatürü içerisinde Kâ'bî'nin *Makālāt*'ı ile Malatî'nin *et-Tenbīh*'i Hâricîler hakkında geniş bilgi veren eserler arasında yer almaktadır. Her iki eser İslâm Mezhepler Tarihi klasik dönem kaynaklarından olup kendilerinden sonraki müellifleri etkilemeleri bakımından özel bir yere sahiptir. Bu çalışmada Hâricîler bağlamında Kâ'bî'nin *Makālāt*'ı ile Malatî'nin *et-Tenbīh*'i mukayeseli olarak incelenmiştir. Hâricîler'in isimlendirilmesi, fırka tasnifleri ve görüşleri İslâm Mezhepler Tarihi yazarlığı çerçevesinde karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. İki müellifin, yöntem bakımından ortak ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan mukayeseli inceleme Kâ'bî ile Malatî'nin Mezhepler Tarihi yazarlığının “Hâricîler” bağlamında ortak noktaları olduğu gibi metodolojik farklılıklarının da bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Kâ'bî ve Malatî isimlendirme konusunda Hâricîler'i Hz. Ali'den ayrılanlar anlamında kullanmıştır. Yine her iki müellif Hâricîler'in alt fırkalarını genel olarak liderlerine nispeten isimlendirmiştir. Kâ'bî eserinde toplamda 39 alt Hâricî fırkaya yer verirken Malatî 25 Hâricî fırkayı eserinde zikretmektedir. Her iki müellifin ortak zikrettiği fırka sayısı ise 12'dir. Kâ'bî, Hâricîler'in Hz. Ali ve büyük günah işleyenleri tekfir edip kendilerince zalim kabul ettikleri imama karşı geldiklerine dikkat çekerken, Malatî ise bunlara beraber Hâricîler'in Müslümanları tekfir ettikleri için küfre girdiklerine vurgu yapmaktadır. Kâ'bî, Hâricî görüşleri aktarıırken büyük oranda objektiflik iddiasını korumaya çalışmıştır. Malatî ise bid'at olarak değerlendirdiği Hâricîliğin görüşlerini zikrettikten sonra çeşitli deliller ile bunları eleştirmek, okuyucuyu uyarmak (Tenbīh) ve Ehl-i sünnet itikadını müdafaa etme gayretindedir. Kâ'bî'nin yaklaşımı; Mu'tezile ekolünün *Makālāt* geleneğine uygun olarak tasnif etme, isimlendirme sebeplerini açıklama ve görüşlerini hiyerarşik bir düzen içinde detaylı şekilde aktarma şeklindedir. Malatî, fırkaları isimlendirmede Kâ'bî ile benzerlik gösterse de söz konusu fırkaların görüşlerine gelince daha çok Ehl-i sünnet ve ashâbü'l-hadis geleneğinin reddiye yazım metodunu yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepler Tarihi, Kâ'bî, Malatî, Hâriciler, Fırka Tasnifi, Mukayeseli Analiz..

Giriş

İslâm Mezhepler Tarihi alanında yazılmış klasik eserlerin bir kısmı 73 fırka rivayetini referans alırken, diğer bir kısmı söz konusu rivayeti dikkate almaksızın telif edilmiştir. 73 fırka rivayetine göre telif edilen eserlerin genelinde musannifin mensup olduğu mezheb “fırka-i nâciye” (kurtuluşa eren fırka), kendileri dışındaki fırkalar ise ehl-i bid'at ve sapkın kabul edilmiştir. Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdîrrahman el-Malatî'nin (ö. 377/987) *et-Tenbîh*, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037) *el-Fark Beyne'l-Fırak* ve Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*'ı 73 fırka rivayeti referans alınarak telif edilmiş eserlerdendir. Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Kâ'bî el-Belhî'nin (ö. 319/931) *Kitâbü'l-Makâlât*'ı ile Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935) *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*'i ise 73 fırka rivayeti esas alınmadan telif edilmiş eserler arasında yer almaktadır. Her iki müellif eserlerinin mukaddimesinde mezhepleri herhangi bir ön kabule tabi tutmadan mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde aktarmayı amaçladıklarını ifade etmişlerdir.¹

Mezhepler hakkında doğru bilgilere ulaşabilmek için her mezhebin kendilerine ait birinci el kaynaklarının dikkate alınması ve bu kaynaklardan elde edilen bilgilerin objektif bir yaklaşımla değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte yalnızca mezhep mensuplarının yazdıkları eserlere değil, aynı zamanda muhaliflerin ileri sürdüğü eleştirilere, ithamlara ve değerlendirmelere başvurmak, İslâm Mezhepler Tarihi araştırmalarında doğru bilgiye ulaşmanın en önemli yöntemlerinden biridir.

Bu çalışmada, Kâ'bî'nin *Makâlât*'ı ile Malatî'nin *et-Tenbîh* adlı eserleri çerçevesinde Hâriciler hakkında yapılacak karşılaştırma, erken dönem mezhep algısının teşekkül süreçlerini ve mezheplere dair anlatının, müelliflerin mensup oldukları ilmî ve mezhebî çevreler tarafından nasıl şekillendirildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda kısaca Kâ'bî ile Malatî'nin ilmî kişiliği ve fikrî arka planı üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Kâ'bî, Belh'te doğmuş daha sonra Bağdat'a giderek uzun süre burada kalmış ve eğitiminin önemli bir kısmını bu şehirde tamamlamıştır. Kâ'bî'nin düşünceleri Bağdat Mu'tezilesi'nin reisi olan Ebû'l-Hüseyin el-Hayyât'ın (ö. 300/912) rehberliğinde şekillenmiştir. Kelâm ilmini bizzat kendisinden tahsil ettiği Hayyât, Kâ'bî'nin Mu'tezilî düşüncesi benimsesinde belirleyici etkiye sahip olmuştur.² Kâ'bî en önemli eseri olan *Kitabü'l-Makâlât*'i Hayyât'ın gözetiminde yazmıştır.³ Hayyât'ın vefatıyla Bağdat Mu'tezilesi'nin reisi konumuna gelen Kâ'bî, ilim meclislerinde yaptığı münazaralarla şöhretini arttırmış,⁴ kendine has metodu sebebiyle takipçileri “Kâ'biyye” diye adlandırılmıştır.⁵ Ömrünün sonlarında doğduğu şehri Belh'e dönen Kâ'bî, burada vefatına kadar ilmî ve irşadî faaliyetlerini sürdürmüş, talebeler

¹ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, thk. Hüseyin Hansu vd. (İstanbul: Kuramer, 2020), 65; Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn (İlk Dönem İslâm Mezhepleri)*, çev. Ömer Aydın- Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Bşk., 2019), 40.

² Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, ts.), 4/154.

³ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 66.

⁴ Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udeba*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 4/1491.

⁵ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), 133; Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2019), 96.

yetiştirmiş ve gayrimüslimleri İslâm'a davet etmiştir. Bu davetler neticesinde pek çok kişinin İslâm'la tanıştığı aktarılmaktadır.⁶

Malatî ise Ehl-i sünnet (özellikle Ashâbü'l-hadis) geleneğine mensup ilk dönem itikadî mezhepler tarihçilerinden biri kabul edilmektedir. Malatya'da doğması sebebiyle Malatî nisbesiyle isimlendirilen müellif daha sonra ailesi ile beraber Suriye'ye göç etmiştir.⁷ Trablus, Halep, Harran ve Antakya civarında ilim tahsil eden Malatî'nin son olarak Askalân'a yerleştiği ve vefat ettiği 377/987 yılına kadar burada ilimle meşgul olduğu bilinmektedir.⁸

Kâ'bî ve Malatî'nin eserlerinde mezheplerin ele alınıp biçimini daha sağlıklı değerlendirebilmek için, her iki müellifin üzerinde ayrıntılı şekilde durduğu Hâricîliğin tarihî teşekkül sürecine de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hâricîliğin ilk nüveleri Hz. Osman zamanındaki karışıklıklara kadar dayandırılmaktadır.⁹ Zira Hz. Osman'ın şehid edilmesi olayında isyan edenler arasında yer alan Zeyd b. Husayn et-Tâî, Şureyh b. Evfâ el-Absî, Abdullah b. el-Kevvâ' el-Yeşkurî, Hurkûs b. Zühayr es-Sa'dî ve Yezîd b. Kays el-Erhâbî gibi kişilerin Sıffîn savaşı esnasında da tahkime karşı gelerek Hâricîler arasında yer aldıkları belirtilmektedir.¹⁰ Bununla birlikte Hâricîliğin fırka olarak teşekkülü, genel olarak Hz. Ali ile Muâviye (r.a.) arasında gerçekleşen Sıffîn Savaşı (37/657) sırasında yaşanan "Tahkîm" olayına dayandırılmaktadır.¹¹ Şöyle ki savaşın sonucu belirginleşmek üzereyken hakeme başvurulmasını kabul eden Hz. Ali'ye karşı çıkan bir grup, "Hüküm ancak Allah'ındır" diyerek Hz. Ali'nin ordusundan ayrılmıştır. Ayrılanlar Hâricîliğin ilk nüvesini oluşturmuş ve bunlar, Hz. Ali, Muâviye (r.a.) ve hakemleri tekfir etmişlerdir.¹²

Hâricîliği karakterize eden temel itikadî ve siyasî görüş özellikle "büyük günah işleyenin durumu" etrafında şekillenmiş ve Hâricîler imâmet hakkında da farklı görüşler beyan etmişlerdir. Onlara göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelîn (fiilin) tamamından oluşur. Amel, imanın ayrılmaz bir parçasıdır ve büyük günah işleyen kişi, imandan çıkar ve ebedî cehennemlik olur.¹³

Bu çalışmada hakkında geniş bir literatür oluşan Hâricîliğin, çalışmaya konu edilen iki eserde nasıl ele alındığı incelenmiştir. Bu çerçevede öncelikle her iki eserin genel muhtevasına kısaca değinilmiş, ardından Kâ'bî ve Malatî'nin Hâricîler'i isimlendirme, fırka tasnifleri ve görüşleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

⁶ Ahmed b. Yahya İbn Murtazâ, *el- Münve ve'l-Emel fi Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Cevad Meşkur (Beyrut: Dârü'l-Fiker, 1979), 197.

⁷ Mustafa Köse, "Ebu'l-Hüseyin el-Malatî'nin Mu'tezile Ekolüne Dair Görüşlerinin Kritiği", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu*, ed. Nusret Akpolat vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi yayınları, 2017), 2/461.

⁸ Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed Ali b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm Melayin, 2002), 6/202; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 3/73; Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser (Mısır: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 2/61; Mustafa Öz- Avni İlhan, "Malatî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/467-468.

⁹ Ethem Ruhi Fıglalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/175-178.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd el-Ezdi el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân* (Umman: Saltanatü'l-Umman Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 2/ 239.

¹¹ Hasan Gümüšoğlu, *İslâm'da İtikadî Mezhepler* (İstanbul: Kayihan yayınları, 2021), 129.

¹² W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*, trc. Osman Demir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 35-36.

¹³ Ethem Ruhi Fıglalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/175-178.

1. Kâ'bi'nin Makâlât'ı ve Malatî'nin et-Tenbih'i Hakkında Genel Bilgiler

Kâ'bi'nin *Makâlât*'ı özellikle klasik dönemde ve Mu'tezile ekolü içinde yazılan ilk *Makâlât* türü eser olmuştur.¹⁴ Bu sebeple dönemindeki ve kendisinden sonra gelen birçok *Makâlât* yazarını da etkilemiştir.¹⁵ Eş'arî, bu eserden bazen kaynağını açıkça belirterek bazen de doğrudan atıf yapmadan alıntılar yapmıştır.¹⁶ Aynı şekilde Bağdâdî ve Şehristânî de *Kitabu'l-Makâlât*'tan alıntılar yapmışlardır.¹⁷ Özellikle İmam Matürîdî'nin (ö. 333/944) bazı eserlerinde belli bölümleri doğrudan Kâ'bi'ye reddiye mahiyetinde kaleme aldığı belirtilmektedir.¹⁸ Kâ'bi, *Makâlât*'ını kâfir ve mühlidlere değinmeden sadece Ehl-i kible'nin görüşlerini cem etmek için yazdığını belirtmektedir.¹⁹

Kitâbü'l-Makâlât'ın dört bölümden oluştuğu söylenebilir.²⁰ Kâ'bi, bölümleri “el-fennü'l-evvel”, “el-fennü's-sânî”, şeklinde isimlendirmiştir. Müellif, İkinci fende “Firaku ehli'l-kible” başlığı altında İslâm fırkalarını; bunların önde gelen temsilcilerini, görüşlerini ve yayıdıkları coğrafyaları ele almıştır. Bu bölümde Şîa, Hariciler, Mu'tezile, Mürcie, Amme ve Haşeviyeye fırkaları ve bu altı mezhebin alt kolları incelenmiş; ayrıca Cehmiyye, Dirâriyye ve Mücbire fırkaları hakkında bilgi verilmiştir.

Eserin Mu'tezile ile alakalı kısmı Fuad Seyyid tarafından yayınlanmıştır.²¹ *Kitâbü'l-Makâlât*'ın tamamı ise Hüseyin Hansu, Râcih Kürdî ve Abdülhamid Kürdî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Hansu ve diğerleri eserin son kısmına yine Kâ'bi'ye ait olan *Uyûnu'l-Mesâil* ve *'l-cevâbât*'ı da ekleyerek *Kitâbü'l-Makâlât ve Meâhü Uyûnu'l-Mesâil ve 'l-cevâbât* ismi ile yayınlamıştır.²²

Malatî'nin *et-Tenbih* ve *'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve 'l-Bida'* adlı eseri ise 73 fırka rivayeti temel alınarak yazılan klasik dönem Mezhepler Tarihi eserlerindendir. Ehl-i sünnet geleneğinde 73 fırka rivayeti esas alınarak telif edilen ilk eser sayılan *et-Tenbih* kendisinden sonra gelen birçok müellife de ilham kaynağı olmuştur.²³

Malatî, besmele, hamd ve senadan sonra eserine Misvar b. Mahreme ve Mervan b. Hakem'den rivayetle Hudeybiye antlaşmasının nasıl gerçekleştiğini anlatarak başlamıştır. Hudeybiye antlaşmasının hangi aşamalardan geçerek yapıldığını, ashâb-ı kirâmın bu süreçteki davranışlarını, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan bağlılıklarını ve faziletlerini aktarmaktadır.

Malatî, eserin günümüze ulaşan üçüncü bölümüne 73 fırka rivayeti ile başlamış ve böylelikle eserini hangi metotla yazacağına da işaret etmiştir.²⁴ Müellif, daha sonra ana akım

¹⁴ Josef Van Ess, “el-Câhız ve Erken Mu'tezile Kelâmı”, çev. Mustafa Köse, *Marife* 15/1 (2015), 207-218.

¹⁵ Hansu vd., *Kitâbü'l-Makâlât*, “Mukaddime”, 41-43.

¹⁶ İsmail Ecem, *Ebü'l-Kâsım el-Kâ'bi'nin Kitâbü'l-Makâlât ve Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin Makâlâtü'l-İslâmiyyîn Adlı Eserlerinde Mürcie Tasviri* (Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisan Tezi, 2024), 134.

¹⁷ Hansu vd., *Kitâbü'l-Makâlât*, “Mukaddime”, 42.

¹⁸ Hansu vd., *Kitâbü'l-Makâlât*, “Mukaddime”, 35.

¹⁹ Kâ'bi, *Kitâbü'l-Makâlât*, 65.

²⁰ Kitaba sonradan eklenen “*Uyûnu'l-Mesâil ve 'l-Cevâbât*” kısmı gerek neşredenler gerekse eser üzerine değerlendirme yapanlar tarafından beşinci fen kabul edilmiştir. Ayrıntı bilgi için bk. Âdem Arıkan, “Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbü'l-Makâlât*”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 11/22 (Aralık, 2018), 497-506.

²¹ bk. Kâ'bi, *Zikrû'l-Mu'tezile min Kitâbü'l-Makâlât* (*Fazlû'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*), thk. Fuad Seyyid, (Tunus: 1986).

²² Kâ'bi, *Kitâbü'l-Makâlât*, 42.

²³ Mehmet Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 68-69.

²⁴ Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malatî, *et-Tenbih ve 'r-Red ala ehli'l-ehvâ ve 'l-Bida'* thk. Kevserî, (Kahire: el-Mektebetü Ezheriyye et-Türas, 2014), 25-26.

mezheplerden Râfıza (Şîa), Mu'tezile, Mürcie ve Hâricîlere geniş yer vermiş, fırka tasniflerini ve görüşlerini eleştirel bir yöntemle anlatarak eserini bu doğrultuda tamamlamıştır.

et-Tenbîh, önce Sven Dederling sonra Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) tarafından Suriye Dimaşk Zâhiriyye kütüphanesinin yazma eserler bölümündeki yazma nüshasından istinsah edilerek yayınlanmıştır. *et-Tenbîh*, daha sonra Muhammed Azb ve Yemân b. Sa'duddin el-Meydânî tarafından da tahkik edilerek yayınlanmıştır. Bütün naşirler yayınladıkları bu eserlere detaylı birer mukaddime eklemişlerdir. Ayrıca bu nüshaların sonunda sünnete tabi olmanın ehemmiyetine dair Abdullah b. Mübarek'in (ö. 181/797) görüşlerini içeren iki sayfalık bir metin bulunmaktadır. Bu kısmın yazma nüshada mevcut olduğu, bu nedenle aynen muhafaza edildiği belirtilmektedir.²⁵ Bu çalışmada Kevserî tarafından neşredilen nüsha esas alınmıştır. Kevserî, esere dokuz sayfalık bir mukaddime ile konu başlıklarını gösteren bir fihrist eklemiştir.²⁶

2. Kâ'bî ve Malatî'ye Göre Hâricî Fırkalar

Kâ'bî, Hâricîleri Ezârika, Necedât, İbâziyye ve Sufriyye olmak üzere dört ana fırka ve alt kolları ile beraber toplamda 39 fırkaya ayırırken, Malatî ise hiyerarşik bir tasnif yapmadan Hâricîler'in yirmi beş fırkaya ayrıldığını aktarmaktadır.²⁷ Bu çalışmada öncelikle her iki müellifin ortak zikrettikleri fırkalar mukayeseli biçimde ele alınmış; ardından Kâ'bî'nin zikredip Malatî'nin yer vermediği Hâricî fırkalar ile Malatî'nin zikredip Kâ'bî'nin eserinde yer vermediği Hâricî fırkalar incelenmiştir.

2.1. Kâ'bî ve Malatî'nin Ortak Zikrettiği Hâricî Fırkalar

2.1.1. Ezârika

Her iki müellif bu fırkayı liderleri Nâfi' b. Ezrak'a (ö. 65/685) nisbetle "Ezârika" diye isimlendirmiştir.²⁸ Bununla beraber Malatî Hâricîler'i ele aldığı kısmın başında Abdullah b. Ezrak ve Ömer b. Katâde'nin takipçilerini de Ezârika ve Ömeriyye diye adlandırmaktadır.²⁹ Bu durum Malatî'nin Ezârika'yı iki ayrı grup şeklinde değerlendirdiğine işaret etmektedir.

Kâ'bî, Hâricîler arasında muhalif olarak ilk ortaya çıkan, kendisine asker olmak isteyenleri imtihana tabi tutan ve kendisine katılmayan (Kaade)³⁰ veya tarafsız kalanlardan ilk teberri eden kimsenin Nâfi' b. Ezrak olduğunu aktarmaktadır.³¹ Kâ'bî bütün Hâricî fırkaların Nâfi' ve Ezârika'ya fikirleri konusunda muhalefet ettiklerini de eklemektedir.³²

Kâ'bî, Ezârika'nın kendileriyle beraber hareket etmeyenlerden (kaade), onları kâfir saymayanlardan ve kendilerine tabi olacakları imtihana tabi tutmayanlardan ve seleflerinden teberri ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca bu fırka mensuplarının insanların kavrayamayacağı ölçüde en doğru anlayış üzere olduklarını iddia ederek "Şüphesiz doğru bize açık başkalarına gizlidir" dediklerini aktarmaktadır.³³

²⁵ Malatî, *et-Tenbîh*, trc. S. Dederling (İstanbul; Matbatü'd-Devle, 1936), 143.

²⁶ Malatî, *et-Tenbîh* (Kevserî neşri), 159-168.

²⁷ Malatî, *et-Tenbîh*, 85.

²⁸ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 153; Malatî, *et-Tenbîh*, 150.

²⁹ Malatî, *et-Tenbîh*, 56.

³⁰ Kaade: Hâricî oldukları halde bu fırka mensuplarının bulundukları yere (Dârü'l-Âlaniyye) hicret etmeyen ve düşmanlarıyla savaşmayan grubu ifade eden terim. bk. Mustafa öz, "Kaade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.

³¹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 153.

³² Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 153.

³³ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 153.

Malatî'ye göre ise yukarıda değinilen iki Ezârika fırkasından Nafi' b. Ezrâk'a tabi olanlar Hâricî fırkalar içinde en sert, en şiddetli ve fiil olarak en şerli olanlarıdır.³⁴ Malatî'nin bu grup hakkında verdiği bilgiler Kâ'bî'nin verdiği bilgilere mutabıktır. Öte yandan Malatî, Nafi''nin Abdullah b. Abbas'a (r.ah.) çeşitli sorular sorduğunu da kaydetmektedir. Kâ'bî'nin değinmediği bu konu hakkında Nafi''nin Kur'an'da geçen bazı kelimeleri -derslerine devam ettiği- Abdullah b. Abbas'a (r.ah.) sorup öğrenmeye çalıştığı ve bu hususta onu usandıracak derecede ısrarcı olduğu ifade edilmiştir.³⁵

Malatî, Abdullah b. Ezrak ve Ömer b. Katâde'nin takipçileri olarak ele aldığı diğer Ezârika grubunun ise günahları küfür saymakla beraber daha ılımlı olduklarını ifade etmektedir. Bunların, Müslümanların kanını dökmeyi, mallarını ganimet saymayı ve çocuklarını esir almayı caiz görmediklerini aktarmaktadır. Malatî bu fırkanın Hz. Osman ve Hz. Ali'den teberri ettiklerini, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e ise tevelli ettiklerini, takva ve verâ sahibi olduklarını kaydetmektedir.³⁶ Ayrıca Malatî Ezârika'dan kendi zamanında hiç kimsenin kalmadığına işaret ederek Allah'a hamd etmektedir.³⁷

Kâ'bî ve Malatî'nin hem fırkayı isimlendirme hem de Ezârika'nın görüşleri hakkında verdikleri bilgiler İslâm Mezhepler Tarihi kaynakları ile büyük oranda örtüşmektedir.³⁸ Kâ'bî'nin bu fırka hakkında aktardığı bilgilerin birçoğu Eş'arî'nin *Makâlât*'inde olduğu gibi yer almıştır.³⁹

2.1.2. Necedât

Kâ'bî, bu fırka mensuplarının Ezârika'dan ayrılan Necde b. Âmir'in (ö. 72/691) ashabı olduğunu ifade etmektedir. Necde'nin önceleri Nâfi''nin ashabından olduğunu fakat onun "kaade"den teberri ve onları tekfir etme fikrine karşı çıkarak Nafi''den ayrıldığını belirtmektedir. Kâ'bî, bu fırka mensuplarının cehlinden veya bilgi eksikliğinden dolayı hükmünde hata eden kişiyi mazur saydıklarını ifade etmektedir.⁴⁰

Bunlara göre din iki kısımdan ibarettir. Birinci kısım, zaruri (vacip) olanlardır ki Allah ve Resûlü'nün bilinmesi, Müslümanların can ve mallarının haram kılınması, gaspın yasaklanması ve Allah'tan gelenlerin bilcümle tasdik edilmesidir. İkinci kısım ise bunların dışında kalan ve aleyhine delil getirilinceye kadar cehaletlerinden dolayı insanın yaptıklarından mazur sayılmasıdır.⁴¹ Kâ'bî'ye göre bunlar ictihad ile haramı helal sayanları mazur görmektedirler. Bu fırkaya göre hatalı hükümlerde aleyhine delil getirilmeden önce müçtehide azap edilmesinden korkanı tekfir etmekteledir. Ayrıca bunlara göre cahilliğinden dolayı hata yapanlar mazur, hicreti nefislerine ağır görenler münafık, Dâr-ı takıyye'de⁴² ehl-i ahidin⁴³ mal ve kanları ise helal kabul edilmektedir. Yine bu fırka mensuplarının günahta ısrar edenlerin şirke girdiklerine, ısrarcı olmayanların

³⁴ Malatî, *et-Tenbîh*, 150.

³⁵ Mustafa Öz, "Nafi' b. Ezrak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/289-290.

³⁶ Malatî, *et-Tenbîh*, 56.

³⁷ Malatî, *et-Tenbîh*, 56.

³⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 146; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 138; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 56.

³⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 147.

⁴⁰ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 154.

⁴¹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 154.

⁴² Hâriciler, muhaliflerine karşı gerçek inançlarını gizledikleri yere Dârü't-Takıyye, inançlarını gizlemedikleri yeri ise Dârü'l-alâniyye diye adlandırmışlardır (Mustafa Öz, "Takıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/453-454.

⁴³ Ehlü'l-Ahid: İslâm devletinin hâkimiyeti altında yaşamak üzere kendileriyle anlaşma yapılan gayrimüslimler için kullanılan tabir (Abdurrahman Küçük, "Ahid" 1988, 1/532-533. Buradan hareketle Hâricilerin kendi hakimiyetinde aralarında anlaşma olan muhalifleri için kullanılan tabir olduğunu söyleye biliriz.

Müslüman olduklarına ve Allah Teâlâ'nın onları günahları miktarınca cezalandıracağına inandıkları belirtilmektedir.⁴⁴

Malatî ise Hâricîlerin bu fırkasını Necdet el-Harûrî'nin taraftarları anlamına Necdiyye diye isimlendirmektedir. Bu fırkanın Umman dağından çıktığını, çocukları öldürdüğünü, kadınları esir aldığını, kadınları ve malları helal saydığını kaydetmektedir. Malatî, bunların selef ve halefi tekfir ettiklerini, teberrî ve tevellî düşüncesine sahip olduklarını, İslâm'ın temel ahlâkî ve hukukî kurallarına tamamen aykırı hareket ederek her türlü ahlaksızlığı meşru gördüklerini aktarmaktadır. Malatî, Necde'nin öldürülünceye kadar bu kötülüklerden geri durmadığını da kaydetmektedir. Ayrıca istitâat ma'a'l-fiil (gücün fiille birlikte olduğu) görüşünü benimsediklerini de belirtmektedir.⁴⁵

Her iki müellif bu fırka mensuplarının bazı Müslümanların mallarını ve kanlarını helal gördüklerine değinmektedirler. Kâ'bî, fırkanın inançlarını detaylıca ele alırken, Malatî detaylara girmeden sadece "istitâat ma'a'l-fiil'e" inandıklarına değinmektedir. Kâ'bî'nin yaklaşımı daha tarafsız görünürken, Malatî, fırkanın şiddetini ön plana çıkararak daha eleştirel davranmaktadır. Öte yandan Kâ'bî'nin özellikle üzerinde durduğu bilgisizce yapılan yanlışları mazur görme düşüncelerine Malatî hiç değinmemiştir.

Kâ'bî ve Malatî'nin Necâdat'ın isimlendirilmesi hakkında verdikleri bilgiler İslâm Mezhepler Tarihi kaynaklarında genel olarak aynen yer almaktadır.⁴⁶ Özellikle bu fırka hakkında Kâ'bî'nin verdiği bilgiler ile Eş'arî'nin bazı pasajları neredeyse birebir aynıdır.⁴⁷

2.1.3. Atviyye

Kâ'bî, bu fırkayı liderleri Atiyye b. el-Esved el-Hanefî'ye (ö.75/694) nisbeten "Atviyye" diye isimlendirmektedir. Atviyye'nin, yukarıda zikredilen teberrî ve tekfir fikirlerinden dolayı Nâfi'yi kınayıp ondan ayrılarak Necde ile hareket ettiğini daha sonra Necde'den de ayrılarak taraftarları ile birlikte Sicistân'a gittiğini ve Horasân ile Kuhistân'da Hâricîlerin temelini bunların oluşturduğunu söylemektedir.⁴⁸

Malatî ise bu fırkanın liderini zikretmeksizin "Atiyye" diye isimlendirmektedir. *et-Tenbîh*'in çalışmamızda esas alınan nüshasını tahkik eden Kevserî, bu ismin Hâricîliği Sicistân ve Horasân'da yayan Benî Hanife'ye mensup Atiyye b. el-Esved olduğunu aktarmaktadır.⁴⁹

Her iki müellif de bu fırkayı liderleri Atiyye b. el-Esved'e nisbetle "Atviyye" diye adlandırmıştır. Kâ'bî fırkanın yayıldığı coğrafyaya, fırkanın oluşum sürecine, teberrî ve tekfir gibi önemli doktrinlerine işaret ederken, Malatî bu konularda herhangi bir bilgi vermemiştir.

2.1.4. Acâride

Kâ'bî Atviyye'nin alt kollarından biri olan bu fırkanın liderinin Abdülkerim b. Acred (ö. 120/738) olduğunu ifade etmektedir. Kâ'bî, bu fırka mensuplarının, buluğa ermeden önceki fiillerinden sorumlu olmadıkları için çocukların buluğa erdikten sonra İslâm'a davet edilmesi gerektiğine inandıklarını nakletmektedir. Bunlara göre çocuk İslâm'ı kabul edinceye veya kendini

⁴⁴ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 154.

⁴⁵ Malatî, *et-Tenbîh*, 56.

⁴⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 151; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 58-59; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 140-14.

⁴⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 151.

⁴⁸ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 154.

⁴⁹ Malatî, *et-Tenbîh*, 152 (bk. *et-Tenbîh* Kevserî neşri 2. Dipnot).

İslâm ile vasıflandırılıncaya kadar ondan teberrî edilmesi gerekir.⁵⁰ Malatî ise Acâride'yi hakkında herhangi bir detay vermeden sadece isim olarak zikretmiştir.⁵¹

Kâ'bî Acâride'nin isimlendirilmesi, alt kolları ve genel görüşleri, özellikle buluğa ermemiş çocuklar ile alakalı önemli bilgiler vermektedir. Malatî'nin ise aynı anlayıştan (Ehl-i Sünnet) gelen birçok İslâm Mezhepler Tarihi yazarının geniş yer verdiği⁵² Acâride'yi eserinde sadece isim olarak zikretmiş olması dikkat çekicidir.

2.1.5. Hamziyye

Kâ'bî liderleri Hamza b. Edred'e (ö. 194/810) nispetle "Hamziyye" diye isimlendirilen bu fırkanın Meymûniyye'nin alt fırkalarından biri olduğunu belirtmektedir. Bunların birlik sağlanıp düşmanlar yenilgiye uğratılmadıkça birden fazla imamın bulunmasını caiz gördüklerini ifade etmektedir. Yine bu fırka mensuplarının devamlı hilafet merkezine isyan ettiklerini, liderlerinin savaştan kaçarken ırmağa düşüp boğulduğunu kaydetmektedir.⁵³ Kâ'bî, bu olayın kendi döneminden yaklaşık yetmiş yıl önce gerçekleştiğini ifade eder. Bununla birlikte fırka mensuplarının; "Liderimizin boğulup öldüğü haberi doğru değildir; ölümüne dair kesin bilgi ortaya çıkıncaya veya doğumunun üzerinden yüz yirmi yıl geçinceye kadar başkasına biat etmek caiz değildir" şeklinde bir görüş benimsediklerini aktarır. Kâ'bî, bu anlayış sebebiyle insanların onların şerrinden kurtulduğunu aktarmaktadır.⁵⁴

Malatî ise sebebini belirtmeden bu fırkayı Hamziyye diye adlandırmaktadır. Eserin muhakkiki Kevserî bu ismin Hamza el-Hâricî'ye nispeten verildiğini belirtmektedir.⁵⁵ Malatî, Hamziyye mensuplarının Harûriyye'nin bütün anlayışlarını taşıdıklarını fakat kişiyi öldürmedikçe malını helal saymadıklarını belirtmektedir.⁵⁶ Malatî'nin, Hârûriyye ile aynı anlayışa sahip olduğunu belirttiği başlıca görüşler; ümmeti tekfir etmek, tevellî ve teberrî düşüncesine sahip olmak, Müslümanların namus ve mallarını helal saymak şeklinde özetlenebilir. Malatî, Ayrıca bunların kendi döneminde Sicistan ve çevresinde yaygın olduğunu kaydetmektedir.⁵⁷ Kısaca, Kâ'bî tarihî arka plan ve imamet meselesine odaklanmışken, Malatî ise genel anlayışlarına ve coğrafi yayılım alanlarına odaklanmıştır.

2.1.6. Saltiyye

Kâ'bî, liderleri Osman b. Ebî's-Salt ve es-Salt b. Ebî's-Salt'a nisbeten isimlendirdiği bu fırkanın Müslüman olan birini dost kabul ettiklerini fakat o kimsenin çocuklarını dost edinmediklerini belirtmektedir. Çünkü bunlara göre çocuklar akıl balığ olup kendilerine davet yapılıncaya ve davete icabet edinceye kadar Müslüman kabul edilmezler. Ne zaman ki onlara davet yapılır onlar da icabet ederse o zaman dost edinilebilir.⁵⁸

Malatî, bu fırkayı da yine sebebini belirtmeden "Salidiyye" diye isimlendirmektedir. Kevserî bunun aslının es-Salt b. Osman'a nispetle "Saltiyye" olduğunu eklemektedir.⁵⁹ Malatî'ye göre bu mezhep mensupları Harûriyye ve Hamziyye'nin görüşlerini takip ederek, her durumda

⁵⁰ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 155.

⁵¹ Malatî, *et-Tenbih*, 150.

⁵² Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 63; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 145-148.

⁵³ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 156.

⁵⁴ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 156.

⁵⁵ Malatî, *et-Tenbih*, 57 (bk. Kevserî neşri 2. Dipnot).

⁵⁶ Malatî, *et-Tenbih*, 57.

⁵⁷ Malatî, *et-Tenbih*, 57.

⁵⁸ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 156.

⁵⁹ Malatî, *et-Tenbih*, 57.

öldürmeyi ve kişilerin mallarını helal sayan Hâricîler'in en kötüsü, en pis ve en yozlaşmış olanlarıdır.⁶⁰

2.1.7. Sufriyye

Kâ'bî, liderleri Ziyâd b. el-Asfar veya Abdullah es-Saffâr'a nispetle isimlendirdiği bu fırkanın âkıl bâliğ olmayan çocuklara azap edilmesi konusunda Ezârika'ya muhalefet ettiğini diğer konularda ise onlara uyum sağladığını belirtmektedir. Ayrıca bu firkadan bir grubun, had cezası gerektiren büyük günah işleyenleri (zina, iftira gibi) kâfir saymadığını, fakat namazı terk etme gibi had gerektirmeyen farzları terk edenleri veya yasaklanan günahları işleyenleri tekfir ettiklerini nakletmektedir. Kâ'bî bunların her iki durumda da imanın ismini ortadan tamamen kaldırdıklarına işaret etmiştir.⁶¹

Kâ'bî, Hâricî görüşlerin temelini Ezârika, İbâziyye, Sufriyye ve Necedât fırkalarına dayandığını belirttiği firkalardan Ezârika, İbâziyye ve Necedât hariç diğer fırkaların Sufriyye'den ayrıldığını söylemektedir. Her ne kadar fûrûda ayrılışlar da aslında Sufriyye'nin görüşlerini taşıdıklarını kaydetmektedir.⁶²

Malatî ise bu fırkayı Muhalleb b. Ebî Sufre'nin takipçileri anlamına "Sufriyye" diye isimlendirmektedir. Bunların Yezid b. el-Muhalleb ile birlikte Haccâc'a isyan edip onunla savaştıklarını aktarmaktadır. Bu savaşta mağlup olunca Yezid'in Haccâc'ın tarafına geçtiğini belirtmektedir. Malatî bu fırkanın halka zarar vermeyip, milleti de tekfir etmediğini hatta Hâricî fırkaların olumsuz düşüncelerine sahip olmadığını ifade etmektedir.⁶³ Malatî'nin Sufriyye hakkında verdiği bazı bilgilerin çelişkili olduğu görülmektedir. Zira eserin başka bir yerinde bu fırkanın liderinin Ubeyd b. el-Asfâr olduğunu söylemektedir.⁶⁴ Kevserî, cumhura göre bu fırkanın liderinin Ziyâd b. el-Asfâr olduğunu Malatî'nin bu konuda genele muhalefet ettiğini belirtmektedir.⁶⁵

Kâ'bî, çocuklara azap konusu hariç Sufriyye'nin genelde Ezârika'ya uyduğunu, farzları terk ederek günah işleyenleri tekfir ettiğini ve bu sebeple iman ismini tamamen kaldırdıklarını aktarmaktadır. Malatî ise Sufriyye'nin halka zarar vermediğini, Müslümanları tekfir etmediğini ve diğer Hâricî fırkaların olumsuz düşüncelerine sahip olmadığını ifade etmektedir.

Kâ'bî'nin fırka hakkındaki bilgi aktarımı klasik kaynaklarla daha uyumludur.⁶⁶ Malatî'nin verdiği bilgileri ise -özellikle isimlendirme konusunda- cumhurun aktardığı bilgilerle tam olarak uyuşmamaktadır. Kâ'bî diğer firkalarda genelde yapmadığı eleştirel yaklaşımı Sufriyye'yi radikal Hâricî çizgide konumlandırarak eleştirel bir okuma yapmıştır. Malatî ise Sufriyye'yi daha ılımlı bir profil ile tasvir etmektedir.

⁶⁰ Malatî, *et-Tenbîh*, 57.

⁶¹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 158-159.

⁶² Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 159-160.

⁶³ Malatî, *et-Tenbîh*, 57.

⁶⁴ Malatî, *et-Tenbîh*, 150.

⁶⁵ Malatî, *et-Tenbîh*, 150 (bk. Kevserî neşri 1. Dipnot).

⁶⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 162; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 61; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 155.

2.1.8. Fudeykiyye

Kâ'bî ve Malatî bu fırkayı da liderleri Ebû Fudeyk'e (ö. 73/692) nisbetle isimlendirmiştir.⁶⁷ Kâ'bî, bu fırka mensuplarının Ezârika ve Necedât fırkalarına bazı konularda muhalefet etmekle beraber diğer Hâricî fırkalarla aynı anlayışa sahip olduklarını belirtmektedir.⁶⁸

Malatî ise Ebû Fudeyk'in önceleri Necde'nin taraftarlarından olduğunu daha sonra muhalefet ederek ondan ayrıldığını ve kendi görüşüne muhalefet edenleri tekfir ettiğini ifade etmektedir. Malatî, Fudeykiyye'nin kendi döneminde Bahreyn ve Yemâme'de bulunduklarını, Basra, Kûfe ve el-Cezîre'de bunlardan kimsenin bulunmadığını kaydetmektedir.⁶⁹

Kâ'bî, Fudeykiyye'nin Ezarika ve Necedât'a bazı konularda muhalefet ettiğini, ancak genel olarak diğer Hâricîler'le aynı görüşte olduğunu vurgulamaktadır. Malatî de onların Necde'ye muhalefet ettiğine, muhaliflerini tekfir ettiklerine vurgu yapmakla beraber kendi döneminde hangi coğrafyada olduklarına dikkat çekmektedir. Her iki müellifin bu fırka hakkında verdikleri bilgiler genel olarak uyumludur.

2.1.9. İbâziyye

Kâ'bî, bu fırkanın liderlerini Abdullah b. İbâz ve Abdullah b. Yahya olarak kaydetmekte ve fırkayı Hafsiyye, Yezidiyye ve Ashâbü'l-İbâz diye üç gruba ayırmaktadır.⁷⁰ Ayrıca, Ashâbü'l-İbâz'ın adalet konusunda diğer İbâzî fırkalara muhalefet ettiğini de eklemektedir.⁷¹

Kâ'bî, İbâziyye'nin -yeni fikirler ortaya atanlar hariç- genelinin Muhakkime'yi dost (tevellâ) edindiklerini belirtmiştir. Onlara göre ehl-i kıblenin muhalifleri müşrik değil, kâfirdir. Onların kadınları ile evlenmek veya onların kendi kadınlarıyla evlenmeleri helaldir. Ayrıca savaş esnasında silah ve atlarına ganimet olarak el koymak da caizdir.⁷² Bunun dışında Dâr'ü-takıyye'de şirke davet eden ve bunu kabul eden ile Müslüman olmadığı halde Müslümanlık iddiasında bulunanlar hariç ehl-i kıbleyi esir alıp gizlice öldürmek haramdır.⁷³ Bunlara göre muhaliflerin bulunduğu yer "Dâr-ı Tevhîd", sultan ve sultanın ordusunun bulunduğu yer ise "Dâr-ı Bağy" (Dâr-ı küfür) hükmündedir. Yine bunlara göre her itaat iman, din ve İslâm'dır. Büyük günah işleyenler muvahhiddir fakat mümin değildir.⁷⁴ Kâ'bî İbâziyye'den bazılarının kendi hocası Ebû Hüzeyl'in görüşü üzerine olduklarını ve Allah'ın murad etmediği şeyin bir taat olabileceğine inandıklarını kaydetmektedir. Eş'arî, bunun anlamını, "İnsan bazen Allah o fiili kastetmemiş ve irade etmemiş olsa da Allah'ın emrettiği bir şeyi yaptığı zaman Allah'a itaat eden olur" şeklinde açıklamaktadır.⁷⁵

Malatî ise bu fırkayı İbâz b. Amr'ın taraftarları olan İbâziyye diye isimlendirmektedir. Bunların Kûfe'nin kenar kısımlarından çıkıp insanları öldürdüklerini, çocukları esir aldıklarını ve Müslümanları tekfir ettiklerini belirtmektedir. Malatî bunların kendi döneminde az da olsa varlığını sürdürdüklerine işaret etmektedir.⁷⁶

⁶⁷ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 158.

⁶⁸ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 158.

⁶⁹ Malatî, *et-Tenbîh*, 152.

⁷⁰ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 160.

⁷¹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 160.

⁷² Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 160.

⁷³ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 161.

⁷⁴ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 161.

⁷⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 168.

⁷⁶ Malatî, *et-Tenbîh*, 56.

Her iki müellifin bu fırkayı ele alırken öne çıkan ortak yönleri fırkanın liderini “İbâz” kökenli liderlere (Abdullah b. İbâz/ Yahya b. İbâz) dayandırma ve bu fırka mensuplarının muhaliflerini tekfir ettiklerini belirtmeleridir.

2.1.10. Beyhesiyye

Kâ'bî ve Malatî liderleri Ebû Beyhes Heysam b. Amir'e nispetle bu fırkayı “Beyhesiyye” diye isimlendirmiştir. Kâ'bî, Beyhesiyye'nin alt gruplarını, Avfiyye, Ashabü's-Suâl ve Ashabü't-Tefsir diye adlandırmaktadır. Malatî alt fırkaları isim olarak zikretmeden “onlardan bir fırka” diye belirterek Beyhesiyye'nin iki alt fırkasına değinmektedir.⁷⁷

Kâ'bî, bu fırka mensuplarının -Malatî'nin eserinde zikredilmeyen- “Meymûniyye” fırkasının lideri Meymûn'u, İbrahim'i ve sessiz kalanları tekfir ettiklerini belirtmektedir.⁷⁸ Kâ'bî'nin naklettiğine göre, Heysam şunu savunmaktadır: “Kişi Allah ve Resûlü'nü bilmedikçe, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah tarafından getirdiği her şeyi kabul ve ikrar etmedikçe, yine Allah'ın dostlarını dost, düşmanlarını düşman bilmedikçe, Allah'ın haram kıldığı ve karşılığında cezası olan şeylerden uzaklaşmayı ikrar etmedikçe Müslüman sayılmaz.”⁷⁹

Malatî'nin aktarımına göre, bu fırka mensupları şunu savunmaktadır: Bir Halife Kûfe'de küfrü gerektiren bir hüküm verdiğinde halifenin hükmü altında olan Horasan ve Endülüs dahil herkes küfre girmiş olur. Eğer halife yanlışını görüp tövbe ederse hükmü altındaki herkese haber gönderip -küfre düştüklerini bilmeseler de- onların da tövbe etmesini ister. Eğer onlardan herhangi biri tövbe etmeyi reddederek “Hakkında şüphe olmayan ve bilmediğim bir şeyden neden tövbe edeyim?” derse, tekfir edilerek boynu vurulur.⁸⁰

Malatî, bu fırka mensuplarına göre bir adam bir kuyuya bir damla şarap dökse -bilmeyerek de olsa- o kuyudan içen herkes küfre girmiş olur. Çünkü bunlara göre Allah müminleri devamlı yanlıştan koruyarak doğru yola iletir. “O kuyudan içenleri korumadığına göre onlar küfür ehlidir” sonucuna varmaktadırlar. Yine bunlara göre, her gün babasına bin kamçı vuran kişi yine de Müslümandır. Bundan şüphe eden ise kafirdir. Çünkü bunlara göre asıl küfür Allah'ın kesin hükmü hakkında şüphe etmektir. Malatî, bu fırkanın bir taraftan bilgisizce işledikleri bir hatayı küfür derecesinde gördüklerini diğer taraftan ise haram olan bir fiili işlemelerine rağmen Müslüman saydıklarını aktararak inançlarındaki çelişkilerini ortaya koymaktadır.⁸¹

Malatî içlerinde içki ve şarap içme konusunda Beyhesiyye'den farklı düşünen bir grubun olduğunu onların, kişinin sarhoş olmasının had cezasını gerektirmediğine inandıklarını nakletmektedir. Bazılarının bu konuda diğerlerini şirke düşmekle itham ettiklerini, kendilerinden farklı düşünenleri tekfir ettiklerini söylemektedir. Malatî, Beyhesiyye'den bir grubun ise şahitsiz nikah yaptıklarını ve “Biz, Kirâmen Kâtibîn'in şahitliğiyle nikahlanıyoruz” dediklerini kaydetmektedir.⁸²

Her iki müellif de bu fırka mensuplarının tekfir konusunda son derece müsamahasız davrandığını belirtmektedir. Yine her iki müellif de Beyhesiyye içinde alt grupların varlığını kabul eder. Ancak Kâ'bî, bu alt grupları Avfiyye, Ashabü's-Suâl ve Ashabü't-Tefsir şeklinde

⁷⁷ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 166-167; Malatî, *et-Tenbih* 152.

⁷⁸ bk. Kâ'bî'nin zikredip Malatî'nin zikretmediği fırkalar “Meymuniyye”

⁷⁹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 165.

⁸⁰ Malatî, *et-Tenbih*, 152.

⁸¹ Malatî, *et-Tenbih*, 152.

⁸² Malatî, *et-Tenbih*, 152.

açıkça isimlendirirken; Malatî, bunlara isim vermeksizin “onlardan bir fırka” şeklinde anonim bir ifade kullanmayı tercih etmektedir.

2.1.11. Fadliyye

Kâ'bî bu fırkanın isimlendirme sebebine değinmezken, Malatî, tam adını vermeden liderleri “Fadl’a” nisbeten bu ismin verildiğini aktarmaktadır. Malatî ayrıca bu fırkaya, işlenen günah küçük veya büyük, bir damla (ufak bir hata) bile olsa Allah’a şirk anlamı taşır görüşünde oldukları ve bu nedenle günahın her türlüünden uzak durdukları için “Fadliyye” isminin verildiğini belirtmektedir.⁸³

Kâ'bî, bu fırkanın “asinin rabbini tanımadığı” ve “şeytanın da ona itaat ettiğini” savunanların dışında bütün büyük ve küçük günahların eşit olduğuna inandıklarını nakletmektedir. Bu fırka mensuplarına göre bir kimse, Müslümanların kabul ettiği ve inandığı şeylerden bir kısmını söyleyip bununla Allah’tan başkasını kastederse veya bununla Müslümanların kullandığı anlam dışında bir şeyi düşünürse o kimse günahkâr olmadığı gibi tekfir de edilemez.⁸⁴

Malatî, isim vermeden Fadliyye’den bir grubun küçüklerin evlendirilmesi konusunda diğerlerine muhalefet ettiklerini, diğer bir grubun ise kurbanlıklar konusunda genelden farklı düşündüklerini ve kendileri gibi düşünmeyenleri de tekfir ettiklerini kaydetmektedir.⁸⁵

Her iki müellif de bu fırkanın büyük ve küçük günahları eşit saydığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte Kâ'bî tekfir düşüncesinde daha ılımlı olduklarını vurgularken Malatî zikrettiği alt kolları dahil en küçük günahı şirk sayıp tekfir ettiklerine dikkat çekmektedir.

2.1.12. Şimrâhiyye

Kâ'bî ve Malatî bu fırkayı liderleri Abdullah b. Şimrâh’a nispetle Şimrâhiyye diye isimlendirmektedir. Kâ'bî’nin naklettiğine göre bu fırka mensuplarınca kavminin kanları dâr-ı takıyye’de haram, dâr-ı hicre’de (dâr-ı âlaniyye) ise helaldir. Ayrıca bunlara göre ister dâr-ı hicre’de olsun ister dâr-ı takıyye’de olsun muhalif olsalar da anne babaları öldürmek haramdır. Malatî ise bu fırkayı detay vermeden sadece isim olarak zikretmektedir.⁸⁶

2.2. Kâ'bî’nin Zikredip Malatî’nin Eserinde Yer Almayan Fırkalar

2.2.1. Meymûniyye

Kâ'bî, Abdülkerim b. Acred’in kölesi olan Meymûn’un (2./8. yüzyıl) efendisine muhalefet ederek oluşturduğu bu fırkayı “Meymûniyye” diye isimlendirmiştir. Kâ'bî’ye göre bu fırka mensuplarının en belirgin özelliği “adl”⁸⁷ fikrini savunmalarıdır. Yine halife ve halifeye tabi olanlarla savaşılmaması, halifeyi reddedenleri ise idareye yardımcı olmadıkları sürece öldürmenin caiz olmadığı da fırkanın görüşlerindendir. Kâ'bî, Meymûniyye’nin kendi döneminde Horasan ve Sicistan’da daha aktif olduklarını belirtmektedir. Öte yandan Kâ'bî, el-Kerâbîsî’den nakille, Acârîde ve ondan doğan Meymûniyye’nin nikah konusunda torunlar ve yeğenlerle evlenmeyi caiz gördüklerini ifade etmektedir. Kâ'bî, bu fırkanın Yusuf suresini Kur’an’dan saymayarak bir

⁸³ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 169.

⁸⁴ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 170.

⁸⁵ Malatî, *et-Tenbih*, 151.

⁸⁶ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 169; Malatî, *et-Tenbih*, 150.

⁸⁷ Adl: Mu'tezileye göre Allah'ın âdil olması, yalnızca güzel (hasen) olan fiilleri işlemesi, kötü ve çirkin (kabih) hiçbir fiili işlememesi ve yapması gerekenleri de terk etmemesi demektir. Kulun sorumlu tutulabilmesi için ayrıca ihtiyarî fiillerini kendine has tam ve müstakil bir irade ve kudretle yapabilir durumda olması gerekir. Ahmet Saim Kılavuz, “Adl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/387-388.

hikâye olduğunu iddia ettiklerini duyduğunu fakat doğruluğunu teyit edemediğini, eğer doğru ise bununla açıkça küfre girdiklerini kaydetmektedir.⁸⁸

2.2.2. Halefiyye

Kâ'bî, liderlerini belirtmeden bu fırkanın Meymûniyye'den ayrıldığını, adalet konusunda cebri savunduklarını aktarmaktadır.⁸⁹

2.2.3. Hâzimiyye

Kâ'bî, liderlerinin isminin Şuayb olduğunu belirttiği fırkanın Acârîde'nin alt gruplarından olduğunu aktarmaktadır. Bunların adalet konusunda Meymûn'a muhalefet edip cebri kabul ettiklerini, dostluk ve düşmanlığın özde iki sıfat olduğunu söylediklerini nakletmektedir.⁹⁰

2.2.4. Ma'lûmiyye

Kâ'bî, Hâzimiyye'nin bir alt grubu olarak ele aldığı bu fırkanın isimlendirme sebebine şöyle vurgu yapmaktadır. Bu fırka mensuplarına göre Allah Teâlâ'yı bütün sıfat ve isimleriyle bilmeyen cahildir. Bunlarda kulların fiillerinin yaratılmış olmadığı; istitâat meâl fiil olduğu ve Allah dilemedikçe hiçbir şeyin olmayacağı inancı bulunmaktadır.⁹¹

2.2.5. Mechûliyye

Kâ'bî'nin, Hâzimiyye'nin alt kollarından biri olarak zikrettiği bu fırkaya göre; kişi Allah Teâlâ'nın isimlerinden birkaçını bilse Allah'ı tanımış sayılıp cahil değildir. Kâ'bî bu fırkanın cebri kabul ettiğini de vurgularken, Ma'lûmiyye ve Mechûliyye'den hangisinin ilk fırka olduğunu tespit edemediğini ifade etmektedir.⁹²

2.2.6. Acârîde'den Bir Fırka

Kâ'bî'nin, isim vermeden Acârîde'nin alt kollarından saydığı bir başka fırka mensuplarına göre ister kâfir ister Müslüman evladı olsun akıl baliğ olup İslâm'a davete olumlu veya olumsuz cevap verinceye kadar, çocuklar hakkında dost, düşman veya teberrî hükmü verilmemektedir.⁹³

2.2.7. Sa'lebiyye

Kâ'bî, Acârîde'nin alt fırkalarından saydığı ve liderleri Sa'leb'e nisbetle isimlendirdiği bu fırka mensuplarının çocuklar hakkında anlaşmazlığa düşene kadar Acârîde'nin lideri Abdülkerim ile aynı görüşte olduğunu belirtmektedir.⁹⁴ Kâ'bî ayrıca bu fırka mensuplarının çocuklar babalarından bir rükün olduğu için babalarının azabına ortak olduklarına inandıklarını ifade etmektedir. Kâ'bî rükünden maksadın çocukları babalardan birer parça saymaları olduğunu zannettiğini eklemektedir.⁹⁵

2.2.8. Ahnesiyye

Kâ'bî, Sa'lebiyye'nin alt kollarından biri olarak ele aldığı bu fırkayı liderleri el-Ahnes'e nisbeten isimlendirmektedir. Bu fırka mensupları, Dâr-ı Takıyye'de bulunan Müslümanlar hakkında tevakkuf etmeyi uygun görmekle birlikte kendileri gibi inandıklarına kesin kanaat

⁸⁸ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 155.

⁸⁹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 155.

⁹⁰ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 156.

⁹¹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 156.

⁹² Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 156.

⁹³ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 156.

⁹⁴ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 157; Ayrıca bk. Hâricîler kâfirlerin çocuklarına gayri müslim muamelesi yaparken Abdülkerim b. Acred, bulûğ çağına erip de İslâmiyet'i kabul veya reddettikleri sabit olmadıkça bu çocuklar hakkında hüküm verilemeyeceği fikrini ortaya attı. Mustafa Öz, "Acârîde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/318-319.

⁹⁵ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 158.

getirdiklerini dost, aksi görüşte olanlardan ise teberrî ederler. Ayrıca Dâr-ı Takıyye’de suikast düzenlemeyi ve gizlice öldürmeyi doğru bulmazlar. Yine davet edilmeden hiç kimseye savaş açılmayacağına inanırlar.⁹⁶ Kâ'bî Sa'lebiyye'nin genelinin bunlardan teberrî ettiğini de nakletmektedir.⁹⁷

2.2.9. Ma'bediyye

Kâ'bî, Sa'lebiyye'nin alt kollarından olduğunu belirttiği bu fırkayı liderleri Ma'bed'e nisbeten “Ma'bediyye” diye isimlendirmektedir. Bu fırka mensuplarının zengin kölelerden zekât alırken fakir kölelere ise zekâtlarından verdiklerini söylemektedir. Kâ'bî, Ma'bediyye'nin bu görüşünden döndüğünü fakat bu görüşe devam edenlerden de teberrî etmediklerini aktarmaktadır.⁹⁸

2.2.10. Şeybâniyye

Kâ'bî, Ebû Müslim ve Ali b. Kirmânî döneminde yaşayan Şeybân b. Seleme'nin taraftarlarını da Sa'lebiyye'nin alt kollarından saymaktadır. Kâ'bî bu fırka ile alakalı şöyle bir anlatıdan söz eder: Şeybân'ın Ebû Müslim ve Muaviye ile ortak iş gördüğü anlaşılınca Hâricîler Şeybân'dan teberrî ederek onu katletmişlerdir.⁹⁹ Daha sonra bir grubun gelip Şeybân'ın tövbe ettiğini söylediklerini fakat Sa'lebiyye mensuplarının “onun gibi birinin tövbesi, cezalandırılmadıkça veya hak sahibi onu affetmedikçe kabul edilmez” diyerek bunu kabul etmediklerini belirtir.¹⁰⁰ Kâ'bî, bunlardan Şeybân'ın tövbesini kabul edenlerin “Şeybâniyye” diye adlandırıldığını; Şeybân'ın tövbesini kabul etmeyen ve onun dost ve düşmanlığı terk ettiğini iddia edenlerin ise “Ziyadiyye” diye isimlendirildiğini aktarmaktadır.¹⁰¹

2.2.11. Ziyâdiyye

Kâ'bî, Saltiyye ve Sa'lebiyye'den ayrılanların bir kısmının Ziyâd b. Abdurrahman'ın etrafında birleşerek bu fırkayı oluşturduklarını belirtmektedir.¹⁰² Eş'arî, Ziyâd'ın Sa'lebiyye'nin fakih ve ileri gelenlerinden olduğunu kaydetmektedir.¹⁰³

2.2.12. Uşriyye/Rüşdiyye

Kâ'bî, Sa'lebiyye'nin alt kollarından saydığı bu fırka mensuplarının ilk önce sulanarak ekim yapılan arazilerden elde edilen ürünün öşrünün yarısını verdiklerini ifade etmektedir. Daha sonra bu konuyu Ziyâd b. Abdurrahman'a sorduklarını, onun bu ürünlerden 1/10 (tam öşür) verilmesi gerektiğini, bu konuda daha önce hata yapanlardan ise teberrî edilmeyeceğini söylediğini aktarmaktadır. Bunun üzerine onlardan ismi Rüşeyd olan birinin ısrarla eski uygulamadan vazgeçmediğini onunla birlikte hareket edenlerin “Rüşdiyye” diye isimlendirildiğini belirtmektedir.¹⁰⁴ Kâ'bî Sa'lebiyye'nin bunlardan teberrî ettiğini eklemektedir.¹⁰⁵

2.2.13. Mükremiyye

Kâ'bî, Sa'lebiyye'nin alt kollarından bir diğerini de liderleri Ebû Mükrem'e nisbetle “Mükremiyye” diye adlandırmaktadır. Bu fırkaya göre kişi namazı terk ettiği için değil, Allah'ı

⁹⁶ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 157.

⁹⁷ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 157.

⁹⁸ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 157.

⁹⁹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 157.

¹⁰⁰ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 157.

¹⁰¹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 158.

¹⁰² Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 157.

¹⁰³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 160.

¹⁰⁴ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 158.

¹⁰⁵ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 158.

bilmediği için kâfir sayılmaktadır. Kâ'bî, bu anlayışın namazla sınırlı olmayıp diğer farzlar için de aynı görüşte olduklarını belirtmektedir. Yine bu fırka mensuplarının büyük günah işleyenin Allah'ı tanımadığına ve kişinin vefat anında üzerinde bulunduğu duruma göre Allah'a dost veya düşman olduğuna inandıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁶ Kâ'bî, bu görüşlerinden dolayı Sa'lebiyye'nin kendilerinden teberrî ettiklerini kaydetmektedir.

2.2.14. Ubeydiyye

Kâ'bî Necde'nin Basra halkına bir mektup yazarak genel durumu sorduğunu mektubu okuyan Ubeyde b. Ebî Fenis'in Hâricî görüşleri savunduğunu, Abdullah b. İbaz'ın ise kendi görüşlerini haklı bularak ihtilafa düştüklerini belirtmektedir. Kâ'bî'nin, Hâricîlerin genel görüşlerini savunan ve Ubeyde b. Ebî Fenis'in ashabı diye isimlendirdiği bu fırkaya göre kendilerine muhalefet eden Hâricî fırkalar müşriktir. Müşrik olan bu muhalif gruplara Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müşriklere muamelesine benzer şekilde davranılması gerektiğini ileri sürmektedir.¹⁰⁷

2.2.15. Hafsiyye

Kâ'bî, bu fırkayı İbâziyye'nin alt fırkalarından saymakta ve liderleri Hafs b. Ebi'l-Mikdam'a nisbetle "Hafsiyye" diye adlandırmaktadır. Bu fırkaya göre şirk ile küfür arasındaki fark Allah Teâlâ'yı bilmektir. Allah'ı bildikten sonra peygamber, cennet ve cehennem dahil hiçbir şeye inanmayan hatta her türlü günahı işleyen şirkten uzaktır ancak kâfirdir. Allah'ı bilmeyen ve O'nu inkâr eden ise müşriktir. Kâ'bî, İbâziyye'nin genelinin peygamberlere ve kitaplara imanın Allah'ın birliğine inanma ile muttasıl olduğuna ve bunu inkar edenlerin müşrik olduğuna inandıklarını belirterek bu fırkadan uzak durduklarını kaydetmektedir.¹⁰⁸

2.2.16. Yezîdiyye

Kâ'bî, İbâziyye'nin alt kollarından saydığı bu fırkayı liderleri Yezîd b. Ebî Üneyse'ye nisbetle "Yezidiyye" diye isimlendirmektedir. Bu fırka mensupları "Hüküm sadece Allah'a aittir" sloganıyla ilk ortaya çıkanları ve İbâziyye'nin bütün fırkalarını dost (tevellî) kabul etmektedirler. Kâ'bî, Yezidiyye mensuplarının kendi fikirlerini yalanlayıp karşı çıkanları tekfir ettiklerini, bunların dışındakileri ise Müslüman saydıklarını belirtmektedir.¹⁰⁹

2.2.17. El-Vâkıfa

Kâ'bî, mümine bir cariyenin kafirlere satılıp satılamayacağı konusundaki tartışmada Hâricî fırkalardan bunun doğru olmadığını savunan Meymûn ile satılabileceğini iddia eden İbrahim denen şahıstan ayrılarak bu konuda tarafsız davrananlara bu ismin verildiğini belirtmektedir.¹¹⁰

2.2.18. Dahhâkiyye

Kâ'bî, el-Vâkıfa'dan sayılan bir grubun takiyye diyarında Müslüman bir erkeğin kafir bir kadınla, Müslüman kadının da kafir bir erkekle evlenebileceğine inandıklarını bu inançları sebebiyle Hâricîlerin onlardan uzaklaştıklarını belirtmektedir. Kâ'bî ayrıca Dahhâkiyye'den bir grubun bu anlayışı reddettiğini, kafirlerle evlenen kadınların cenaze namazlarını kılmadıklarını onlardan beri olduklarını kaydetmektedir.¹¹¹

¹⁰⁶ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 158.

¹⁰⁷ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 159.

¹⁰⁸ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 160.

¹⁰⁹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 160.

¹¹⁰ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 164.

¹¹¹ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 164-165.

2.2.19. Avfiyye'nin

Kâ'bî, Beyhesiyye'nin alt kolu olarak zikrettiği Avfiyye'nin iki gruba ayrıldığını bunlardan birinin Müslümanların yaşadığı yerlere hicret etmeyen ve cihada katılmayanlardan teberri edenler, diğerinin ise bunun aksini savunarak onların kendilerine helal olan bir şeyi tercih ettiklerini söyleyenlerden oluştuğunu kaydetmektedir. Kâ'bî, Avfiyye fırkasına mensup olanların, kafir olan liderin tebaasının da kafir olacağına inandıklarını belirtmektedir. Bu düşüncelerinden dolayı Beyhesiyye fırkasının bunlardan ayrıldığını ifade etmektedir.¹¹²

2.2.20. Ashâbu's-Suâl

Kâ'bî, Beyhesiyye fırkasının bir diğer alt grubunun amelle imtihan edilmeyi ölçü olarak belirleyen Ashâbu's-Suâl olduğunu belirtmektedir. Bunlara göre bir kişi kelime-i şهادet getirip Allah'ın dostlarını dost, düşmanlarını düşman kabul edip onlardan uzak duruyorsa amelle imtihan edilinceye kadar bu kişi Müslümandır. Bu fırkaya göre, müminlerin çocukları ergen oluncaya kadar mümin, kafirlerin çocukları ise ergen oluncaya kadar kafirdir. Her iki kesim hakkında buluşa erdikten sonraki inançlarına göre karar verilir.¹¹³

2.2.21. Ashâbü't-Tefsir

Kâ'bî, Beyhesiyye'nin bir diğer alt fırkasını Hakem b. Yahyâ el-Kûfi'nin taraftarları olan Ashâbü't-Tefsir diye adlandırmaktadır. Kâ'bî, bu fırka mensuplarının, bir kimse kelime-i şهادet getirdikten sonra mahkemeye çıkarılmadan, söylediklerinin tefsiri yapılmadan kafir olduğuna hükmedilmeyeceğine inandıklarını kaydetmektedir. Kâ'bî, Beyhesiyye'den bir grubun şarabı haram görmediklerini bir kısmının ise sarhoş olanı tekfir ettiklerini belirtmektedir.¹¹⁴

2.2.22. Râci'a

Kâ'bî, Salih b. Müserrih'in Ezârikâ'ya karşı ayaklandığını ve Haris b. Umeyra tarafından isyanın bastırılarak öldürüldüğünü kaydetmektedir. Salih'in Sufriyye'den olduğunu ve zamanla yanlış kararlar verdiği için taraftarlarının kendine kin besleyerek ayrılıp ve Şebîb İbn Yezîd eş-Şeybânî'ye biat ettiklerini aktarmaktadır. Kâ'bî, genel görüşleri hakkında bilgi vermeden Salih'i inkâr ederek ayrılan bu grubu Râci'a diye adlandırmaktadır.¹¹⁵

2.2.23. Hamidiyye

Kâ'bî reisleri Şuayb'ın taraftarları olan Hamidiyye fırkasının cebri savunduğunu nakletmektedir.¹¹⁶

2.2.24. Bid'iyye veya Mürcie

Kâ'bî, yine liderini belirtmeden Bid'iyye veya Mürcie diye adlandırdığı başka bir fırkanın kendilerine uyum sağlayan herkesin cennete gireceğini iddia ettiklerini belirtmektedir.¹¹⁷

2.2.25. Hasbiyye

Liderleri İbnü'l-Hasib'e nispetle Hasbiyye diye adlandırılan bir fırkanın varlığından haber veren Kâ'bî, Hâriciler'den kimsenin bu fırkayı zikretmediğine dikkat çekmektedir.¹¹⁸

¹¹² Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 166.

¹¹³ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 166.

¹¹⁴ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 167.

¹¹⁵ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 168.

¹¹⁶ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 169.

¹¹⁷ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 170-171.

¹¹⁸ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 171.

2.3. Malatî'nin Zikredip Kâ'bî'nin değinmediği Hâricî Fırkalar

2.3.1. Muhakkime

Malatî, Haricîliğin birinci fırkasını bu mezhebin en radikal kolu olan Muhakkime olarak tanıtmaktadır. Malatî bu fırka mensuplarının kılıçla çarşı/pazara çıkıp “Hüküm ancak Allah'a aittir” sloganı atarak halkı sindirmeye çalıştıklarını ve karşı çıkanları öldürdüklerini ifade etmektedir. Yine Malatî'ye göre bunlar İslâm ümmetinin ittifakla kabul ettiği siyasi ve hukuki otoriteleri reddetmektedirler. Malatî, Muhakkime'nin Sıffin savaşında Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasındaki tahkimi dinden dönme (irtidat) olarak değerlendirdiklerini belirttikten sonra kendi döneminde bu anlayışta olan hiç kimsenin kalmadığını belirterek Allah'a hamd etmektedir.¹¹⁹ Ayrıca Malatî, kendi bakış açısıyla Muhakkime fırkasının Hz. Osman ve Hz. Ali'yi tekfir edip Müslümanların kanlarını dökmeyi helal gördükleri için ümmetin icmâ ile küfre düştüklerini iddia etmekte ve bu manada birçok nassı delil getirmektedir.¹²⁰

Malatî, Hâricîler'in tahkime gidenleri tekfir etme görüşlerini Kur'an ve Sünnet'e aykırı bulmuştur. Bu düşüncesini ihramlı iken avlanma cezasında iki adil kişinin hakemliği,¹²¹ evlilik anlaşmazlıklarında hakemlerin eşlerin ailelerinden seçilmesi¹²² ve hukuki ihtilafların ilim sahiplerine götürülmesi¹²³ ile ilgili ayet-i kerimeleri ile ispatlamaya çalışmıştır.¹²⁴ Bu deliller ile Muhakkime'nin “Hüküm yalnızca Allah'a aittir” sloganıyla yaptıkları mutlaklaştırmanın Kur'an'ın bütünlüğü içinde geçersiz olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Malatî, İslâm hukukundaki “Müslümanların kanının ancak üç durumda helal kılınabileceği (zina, kasten adam öldürme, dinden dönme)” prensibinin Muhakkime'nin rastgele cinayetlerini hukuken meşrulaştırma çabalarını çürüttüğünü belirtmektedir.¹²⁵

Malatî, Muhakkime'nin bir diğer önemli itikadî sapmasının ise büyük günah işleyenleri tekfir etmeleri olduğunu belirtmektedir. Bu fırkanın, büyük günah işleyen bir Müslümanın dinden çıktığını ve amellerinin boşa gittiğini iddia ettiklerini bu görüşlerinin ise, Kur'an'daki küfür ve iman arasındaki ayrımı yanlış yorumlamalarından kaynaklandığını ifade etmektedir. Malatî, İslâm âlimlerinin icmâ ile büyük günah işleyen kişinin fasık olup dinden çıkmadığını, bunun Kur'an'da zina iftirasında bulunanlara fasık denmesiyle sabit olduğunu söylemektedir.¹²⁶

2.3.2. Şebîbiyye

Malatî, Haricîler'in üçüncü fırkasını, Şebîb el-Hâricî'nin taraftarı olanlar şeklinde nitelendirmektedir. Şebîb'in, Haccac b. Yusuf'a karşı kabilesinden yetmiş beş kişiyle beraber isyan edip Ummân dağında, Haccac'ın dört ordusunu yenerek Kûfe'ye girdiğini, eşinin minbere çıkarak Haccac ve Mervan oğullarını lanetlediğini belirtmektedir. Malatî, Şebîb'in daha sonra Ahvâz ve çevresine yönelip, önüne gelen her orduyu yendiğini, küçük yaşta annesini kaybettiği için eşek sütüyle beslenmesinden dolayı çok cesur ve yiğit olduğunu fakat Dicle nehrinden geçerken atından düşüp boğularak öldüğünü kaydetmektedir.¹²⁷ Malatî, bu fırka mensuplarının, Allah'ın haram saydığı şeyleri helal saymadıklarını, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i dost kabul ederken Hz. Ali ve Hz. Osman'dan teberrî ettiklerini belirtmektedir. Liderlerinin ölümüyle bu

¹¹⁹ Malatî, *et-Tenbîh*, 53.

¹²⁰ Malatî, *et-Tenbîh*, 53-55.

¹²¹ el-Maide 5/95.

¹²² en-Nisa 4/35.

¹²³ en-Nisa 4/59.

¹²⁴ Malatî, *et-Tenbîh*, 53-54.

¹²⁵ Malatî, *et-Tenbîh*, 54.

¹²⁶ Malatî, *et-Tenbîh* 54; en-Nisa 4/24.

¹²⁷ Malatî, *et-Tenbîh*, 56.

grubun dağıldığını ve kendi döneminde bu anlayışı takip eden kimsenin kalmadığını ifade etmektedir.¹²⁸

2.3.3. Harûriyye

Malatî yedinci fırka olarak ele aldığı Harûriyye'nin isimlendirme sebebine ve liderine değinmez. Bu fırkanın ümmeti tekfir ettiklerini, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e tevellî, Hz. Osman ve Hz. Ali'den ise küfrederek teberrî ettiklerini ve Müslümanların namus ve mallarını helal saydıklarını ifade eder. Malatî'nin bu fırka ile ilgili “Kur'an'ı kabul eder fakat asla sünneti kabul etmezler” nakli dikkat çekicidir.¹²⁹ Malatî Harûriyye'nin, bir erkek veya kadın abdest aldığı zaman namaz kılanı kadar hiç oradan başka bir yere hareket etmemesi gerektiğine, zira yürürse, oturağı hareket ettiği için abdestinin bozulduğuna inandıklarını belirtir. Yine bunların yellendiklerinde abdest almadıklarını ve sirvâl (şalvar veya pantolona benzeyen elbise) ile namaz kılmadıklarını söyler. Malatî, Harûriyye mensuplarının kendi döneminde Sicistan, Herat ve Horasan bölgelerinde yaşadıklarını, çok sayıda cesur ve atlı kimselerden oluştuklarını belirtir.¹³⁰

2.3.4. Şurât

Malatî Hâriciler'in onuncu fırkasını yine isimlendirme sebebini belirtmeden Şurât olarak tanımlamaktadır. Bu fırkanın da günah işleyenleri tekfir ettiklerini, tevellî ve teberrî düşüncesine sahip olduklarını fakat diğer Hâricî fırkalar gibi insanların mal ve namuslarını helal saymadıklarını, din ve sünnete muhalefet etmediklerini, asilerin küfran-ı nimet içinde olduklarına inandıklarını kaydetmektedir.¹³¹ Malatî, Şurât mensuplarının kendi döneminde Herat, İstahar ve Darabçird ile Kirman arasında bulunduklarını belirtmektedir. Bunların mezheplerini tahkim etmek amacıyla çeşitli tartışmaların ve güç meseleleri içeren eserler kaleme aldıklarını; ayrıca aralarında âlim ve fakihlerin bulunduğunu ifade eder. Malatî kendi zamanında Şurât mensuplarının bulunduğu bölgede Mu'tezile mezhebinin daha etkin olmaya başladığını dolayısıyla bir kısmının kendi akidelerini terk ederek Mu'tezile mezhebine dahil olduklarını belirtmektedir.¹³²

2.3.5. Seriiyye

Malatî bu fırkayı sadece isim olarak zikretmiştir.

2.3.6. Uzriyye

Malatî bu fırkayı sadece isim olarak zikretmiştir.

2.3.7. Tağlibiye

Malatî, reisleri Tağlib'e nisbeten adlandırdığı Tağlibiye fırkasına mensup olanların, bir çocuğun İslâm'dan döndüğü kesin belli oluncaya kadar ebediyen Müslüman olduğuna inandıklarını aktarmaktadır. Gerekçe olarak ise dini bizim gibi bilen, farzları bizim gibi yerine getiren, tevellâ ve teberrî fikrine sahip olan, düşmanlarımızın karşısında yanımızda olan birinin “nasıl olur da küfrüne şahitlik ederiz? Eğer böyle yaparsak zalimlerden olmuş oluruz” dediklerini belirtmektedir.¹³³ Malatî Tağlibiyye'den bir grubun kölenin zekâtı ve mirası konusunda diğerlerine muhalefet ettiklerini, eğer köle onlardan biri ve efendisi de kendi kavmindense zekât vermesi gerektiğine ayrıca efendisinin kölenin mirasında hakkı olmadığına inandıklarını

¹²⁸ Malatî, *et-Tenbih*, 56.

¹²⁹ Malatî, *et-Tenbih*, 57.

¹³⁰ Malatî, *et-Tenbih*, 57.

¹³¹ Malatî, *et-Tenbih*, 57-58.

¹³² Malatî, *et-Tenbih*, 58.

¹³³ Malatî, *et-Tenbih*, 151.

nakletmektedir. Malatî bu grubun daha sonra Tağlibiyye’den ayrılarak kendilerine muhalefet edenleri tekfir ettiklerini ifade etmektedir.¹³⁴

2.3.8. Şekkiyye

Malatî, şüphe ehli olarak tanımladığı Şekkiyye mensuplarının had cezası gerektiren hırsızlık, zina veya iftira gibi günahları işleyen kimselerin Müslüman olduklarına inandıklarını ve aralarında çıkan kargaşalarda öldürülenler hakkında ise bağışlanma dilediklerini, onları dost kabul ettiklerini fakat onların kurtulduklarına şahitlik etmediklerini ifade eder. Öldürülenlerin durumunun Allah katında sır olduğu için gerçeği bilmeden kurtulduklarına dair şahitlik yaparak bir sorumluluk altına girmediklerini işaret etmektedir. Malatî, bu fırkanın da kendilerine muhalefet edenleri tekfir ettiklerini belirtmektedir.¹³⁵

2.3.9. Nocrâniyye

Malatî, Nocrâniyye’nin adını Ümmü Nocrân adlı bir kadına nispetle aldığını belirtmektedir. Ümmü Nocrân’ın Basra’daki Hâricîler’in yanına hicret ederek önce bir adamla evlendiğini, daha sonra ortadan kaybolup gizlice başka bir evlilik yapmıştır. Ancak ilk kocasının kendisini bulup geri aldığını kaydetmektedir. Bundan dolayı bir kısım kimselerin bunlardan ayrıldığını diğer bir kısmın ise Ümmü Nocrân taraftarlarıyla kaldığını ve her iki tarafın birbirlerini tekfir ettiklerini aktarmaktadır.¹³⁶

2.3.9.1. Ca’diyye

Malatî, son olarak hakkında ayrıntılı bilgi vermeksizin Hâricî fırkalar arasında Kûfe’li Müslim b. Câ’d’a nispetle “Ca’diyye” adındaki fırkayı zikretmektedir.¹³⁷

¹³⁴ Malatî, *et-Tenbih*, 151.

¹³⁵ Malatî, *et-Tenbih*, 151.

¹³⁶ Malatî, *et-Tenbih*, 151.

¹³⁷ Malatî, *et-Tenbih*, 152.

Tablo 1: Kâ'bi ve Malatî'nin Eserlerinde Zikrettikleri Fırkalar

Kâ'bi ve Malatî'nin Ortak Zikrettikleri Hâricî Fırkalar	Kâ'bi'nin Zikredip Malatî'nin Zikretmediği Hâricî Fırkalar	Malatî'nin Zikredip Kâ'bi'nin Zikretmediği Hâricî Fırkalar
1. Ezârika (Malatî'de Ezârika ve Ömeriyye) 2. Necedât (Malatî'de Necdiyye) 3. İbâziyye 4. Sufriyye 5. Ataviyye (Malatî'de Atviyye) 6. Acârîde (Malatî'de Acrediyye) 7. Hamziyye 8. Saltiyye (Malatî'de Salidiyye) 9. Beyhesiyye 10. Fudeykiyye (Malatî'de Fedikiyye) 11. Şimrâhiyye (Malatî'de Şemrâhiyye) 12. Fazliyye	1. Meymûniyye 2. Halfiyye 3. Hâzimiyye 4. Ma'lûmiyye 5. Mechûliyye 6. Sâlibiyye 7. Ahnesiyye 8. Ma'bediyye 9. Şeybâniyye 10. Ziyâdiyye 11. Aşriyye / Rüşdiyye (Ruşeydiyye) 12. Mükremiyye 13. Ubeydiyye 14. Hafsiyye 15. Yezîdiyye 16. Ashâbü'l-İbâzî 17. el-Vâkıfa 18. Dahhâkiyye 19. Avfiyye 20. Ashabu's-Suâl 21. Ashâbü't-Tefsir 22. Râci'a 23. Hamidiyye 24. Bid'iyye (veya Mürcie) 25. Hasbiyye 26. İsim belirtilmemiş 27. İsim belirtilmemiş	1. Muhakkime 2. Şebîbiyye 3. Harûriyye 4. Şurât 5. Seriiyye 6. Uzriyye 7. Tağlebiyye 8. Şekkiyye 9. Negrâniyye 10. Ca'diyye 11. İsim belirtilmemiş 12. İsim belirtilmemiş 13. İsim belirtilmemiş

Sonuç

Hâricî fırkaların isimlendirilmesi, tasnifi ve görüşleri hususunda Kâ'bî ile Malatî arasında ortak yönlerle beraber belirgin şekilde ayrışan yaklaşımlar söz konusudur. Kâ'bî ikisi isimsiz olmak üzere toplamda otuz dokuz Hâricî fırkayı görüşleriyle beraber zikrederken; Malatî ise üçü isimsiz olmak üzere toplamda 25 Hâricî fırkaya eserinde yer vermiştir. Ortak olarak zikredilen fırka sayısının yalnızca on iki ile sınırlı kalması, iki müellifin fırkaları tespit ve sınıflandırma ölçütlerinin önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Nitekim Kâ'bî'nin zikredip Malatî'nin yer vermediği fırkaların sayısı yirmi beş, Malatî'nin zikredip Kâ'bî'nin eserinde yer vermediği fırka sayısı ise on'dur. Bu durum ayrışmanın yalnızca niceliksel değil, aynı zamanda metodolojik bir karakter taşıdığını ortaya koymaktadır.

Her iki müellif ana akım Hâricîleri isimlendirirken “Havâric”, “Şurât”, “Harûriyye” ve “Mârîka” gibi yaygın adlandırmaları kullanmakla beraber Malatî “Şurât” ve “Harûriyye” isimlerini aynı zamanda Hâricîlerin birer alt kolu için de kullanmıştır. Kâ'bî, ana başlık olarak “Zikrû'l Havâric” başlığını tercih etmiş ve isimlendirmeleri yaparken bunların verilmiş sebeplerine odaklanmıştır. Malatî ise bu fırkayı önce “Babü Zikrû's-Şurâti ve'l-Havâric” başlığı altında ele almış, eserin başka bir bölümünde ise “Babü'l-Harûriyye” başlığı altında Hâricî fırkaları fazla detaylara girmeden yeniden sıralamıştır. Her iki müellifin Hâricî alt fırkaları isimlendirmede çoğunlukla lider merkezli bir nispeti tercih ettikleri gözlenmiştir.

Tasnif yöntemi bakımından ise iki müellif arasındaki fark daha belirgin hâle gelmektedir. Kâ'bî'nin yaklaşımı, fırkaları ana kollar ve alt gruplar şeklinde hiyerarşik bir yapı içinde tarihî gelişim sürecini ve coğrafi yayılımı dikkate alan sistematik bir tasnif niteliği taşımaktadır. Kâ'bî, Ataviyye, Acâride, Meymûniyye ve Hamziyye gibi ana grupların yanı sıra bunların alt kollarını, yayıldıkları bölgeleri ve görüşlerine de genel olarak yer vermektedir. Bu yöntem onun tarihî-sosyolojik bir perspektifle hareket ettiğini ve sosyo-coğrafi bir tasnif metodunu benimsediğini göstermektedir. Buna karşılık Malatî, tasnifine “Muhakkime” ile başlamakta; ancak alt-üst ilişkisini belirginleştirmeden fırkaları daha çok görüş farklılıkları üzerinden sıralamaktadır. Bu yaklaşım, onun tasnifini sistematik bir sınıflandırmadan ziyade, Ehl-i sünnet merkezli bir değerlendirme ve reddiye çerçevesinde kurguladığını düşündürmektedir.

Hâricîliğin temel görüşleri konusunda da iki müellifin yaklaşım farkı dikkat çekicidir. Kâ'bî, Hâricîlerin Hz. Ali ve Hz. Osman'ı tekfir etmeleri, büyük günah işleyenleri dinden çıkmış saymaları, hakem olayını reddetmeleri ve zalim gördükleri yönetime karşı isyanı meşru kabul etmeleri gibi temel ilkeleri daha tasvirî bir üslupla aktarmaktadır. Malatî ise Hâricîler'in Müslümanları tekfir etmeleri, onların can ve mallarını helal görmeleri gibi hususları vurgulayarak açık bir eleştirel dil benimsemekte ve bu görüşleri küfür kapsamında değerlendirmektedir.

Sonuç olarak Kâ'bî'nin daha çok tasvir edici, sistematik ve sosyo-coğrafi bir yaklaşım sergilediği; Malatî'nin ise normatif, eleştirel ve reddiye merkezli bir perspektifle hareket ettiği söylenebilir. Bu durum, erken dönem *fırak* literatüründe mezhepler tarihi yazıcılığının yalnızca tarihsel veriler üzerinden değil, aynı zamanda müelliflerin mezhebî aidiyetleri doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir.

Kaynakça/Bibliography

- Arıkan, Adem. “Ebu'l-Kâsım el-Belhî, Kitâbü'l-Makâlât”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 11/22 (Aralık, 2018), 497-506.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Fark Beyne'l-Fırak*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Ecem, İsmail. *Ebü'l-Kâsım el-Kâ'bî'nin Kitâbü'l-Makâlât ve Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin Makâlâtü'l-İslâmiyyîn Adlı Eserlerinde Mürcie Tasviri*. Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisan Tezi, 2024.
- Ess, Josef Van. “el-Câhız ve Erken Mu'tezile Kelâmı”. çev. Mustafa Köse. *Marife* 15/1 (2015), 207-218.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn. (İlk Dönem İslâm Mezhepleri)*. çev. Ömer Aydın- Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Bşk., 2019.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâriciler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gümüsoğlu, Hasan. *İslâm'da İtikâdî Mezhepler*. İstanbul: Kayıhan yayınları, 2021.
- Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-Udebâ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
- İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahya. *el-Münve ve'l-Emel fi Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*. thk. Muhammed Cevad Meşkur. Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1979.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâtü'l-Kurrâ*. nşr. G. Bergstraesser. Mısır: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Kalhâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd el-Ezdî. *el- el-Keşf ve'l-Beyân*. Umman: Saltanatü'l-Umman Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Kâ'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî . *Zikrû'l-Mu'tezile min Kitâbü'l-Makâlât (Fazlû'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile)*. thk. Fuad Seyyid. Tunus: 1986.
- Kâ'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî. *Kitâbü'l-Makâlât*, thk. Hüseyin Hansu vd. İstanbul: Kuramer, 2020.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*. 3/73. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Adl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Köse, Mustafa. “el-Malatî'nin Mu'tezile Ekolüne Dair Görüşlerinin Kritiği”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu*. ed. Nusret Akpolat vd. Malatya: İnönü Üniversitesi yayınları, 2017.
- Kubat, Mehmet. *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010. 68-69.
- Küçük, Abdurrahman. “Ahid”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 1/532-533. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Malatî, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman. *et-Tenbîh ve'r-Red ala ehli'l-ehvâ ve'l-Bida'* thk. Kevserî. Kahire: el-Mektebetü Ezheriye et-Türas, 2014.
- Malatî, Ebu'l-Hüseyin. *et-Tenbîh*, trc. S. Dederling. İstanbul; Matbatü'd-Devle, 1936.

- Öz- İlhan, Mustafa-Avni. “Malatî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/467-468. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öz, Mustafa. “Acârîde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öz, Mustafa. “Kaade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/589. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. “Nafî‘ b. Ezrak” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öz, Mustafa. “Takıyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2019.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*. trc. Osman Demir. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Zirikli, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed Ali b. Fâris. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm Melayin, 2002.